

ВАСИЛЬ ЧЕЧВЯНСЬКИЙ

Українській епіці завжди був властивий м'який, дотепний, інтелігентний гумор та осудливо дошкульна сатира. Без них неможливо уявити творчості прозаїків. Українська гумористика “розстріляного відродження” переживала потужне піднесення. Такої її щільності, як у 1920-ті роки, в історії національного письменства не спостерігалось. Сміхова культура не мала грубого бурлескного “просторікування”, ефектів котляревщини. Першорядне значення відводилося вмінню побачити за безумом – мудрість, за смішним – сумне, навіть ліричне, але без перевертання семантики (верх – низ). Це стимулювало ефект катарсису, сублімацію емоцій, коли комічна реакція зумовлює щирий, психотерапевтичний сміх, суміжний із дотепом при несподіваному зіставленні віддалених предметів та використанні неочікуваних

асоціацій, тонкої гри, властивої діонісіям, карнавальній традиції, уродженій стресостійкості, життєрадісній народній сміховій культурі, досвід яких універсалізували Остап Вишня, Василь Чечвянський, Юрій Вухналь, Анатоль Гак, Юхим Гедзь, Л. Чернов (Малошийченко), І. Андрієнко, В. Алешко та ін. Визначальним персонажем гумористики став самоцінний, часто прихований за народною масою образ, який зберігав у собі генетичні риси “дурня”, блазня, трикстера. Суперечності та контрасти дійсності у творах гумористів висвітлені крізь призму метафори й метонімії, а не порівняння, і це дає змогу розкривати піднесене в обмеженому, дрібному факті, що має не так критичне, як оптимістичне забарвлення. Письменники брали на кпини огріхи цілком позитивних явищ, неадекватні людські вчинки з претензіями на значущість, тому найчастіше зверталися до жанру гуморески, наділеної комічним сюжетом, відмінної від сатири легкою, жартівливою тональністю. Доброзичлива, емоційно насичена гумористика в дотепній, парадоксальній, гротескній, пародійній, інколи оксиморонній формі фокусувала морально-етичні принципи буття, які внеможливлують цинізм, масні, вульгарні смакування. Гумористів цікавила й людська психологія в неадекватному оточенні, і сповнена ситуативними та змістовими інтригами фабула.

Василь Чечвянський (11 березня 1888 р. – 15 липня 1937 р.) псевдонім В. Губенка, брата Остапа Вишні. Підписувався під своїми творами також як Василь Грунський, Чечвянський-Колумб, Вас. Чеч., Чеч., В. Ч. Народився на хуторі Чечва коло м. Грунь Зіньківського повіту на Полтавщині (нині Охтирський район Сумської області). Автор систематично друкував гуморески й фейлетони переважно на сторінках журналу “Червоний перець” (працював відповідальним секретарем редакції з 1926 р.), які невдовзі з’явилися окремими книжками (16 видань). Більшість своїх творів він називав “монологами”, хоча драматичний зміст спонукав до динамічних діалогів, інспірованих у стилізованій епістолярії.

Гуморески В. Чечвянського іноді подані в гранично лапідарних формах. Наприклад, твір “Трамваєм по парку”, що має авторське уточнення “(З натури)”, складається з кількох мініатюр. Аналогічна структура властива гуморесці “Три погляди”, яка виявляє різні “філософічні” трактування й розуміння одного явища крізь призму невимушеної фокалізації: випите у Харкові пиво викликає

захоплення в господарника, обурення – в культпрацівника, невдоволення – в офіціанта. Іноді анекдотична фабула переростала у стислий психологічний сюжет новелістичного сенсу, як у гуморесці “Щастя”: Петро Гарасимович Житлокоопенко переживав неабияку радість, коли його визнали ідіотом, адже тепер він законно не платитиме аліменти. Очевидно, такі сюжети дали змогу Ю. Бурляю в передмові до вибраних творів гумориста (1968) констатувати, що “динамічний лаконізм – одна з визначальних рис творчого почерку Василя Чечвянського”.

Героями гуморесок були переважно городяни на кшталт завсідників лазні Сили Степановича або Василя Дмитровича (“В лазні”), помбуха тресту “Центропудра” Корнія Івановича Делегаденка (“Товариш Делегаденко про лінії”). Чиновні персонажі часто діяли невідповідно до своїх посад та обов’язків, як, наприклад, член правління “Друзі дітей” Сергій Тодосович Пролетарський, що після “блискучої” доповіді про безпритульних не впізнає безбатченка Стьопку (“Доклад і резолюція”). Неадекватність реалій більшовицьким ідеологемам зображена в гуморесці “Контрреволюція”, коли герой не міг виконати абсурдні, іноді суперечливі вимоги владних структур, тому мимоволі опинився в опозиції до них. Однак гуморесок і фейлетонів на суспільно-політичну проблематику в доробку В. Чечвянського не так багато, хоча помітними були такі твори, як “На місцях”... в столиці: малий фейлетон”, “Хіромант, гадаю на чистку: чи да, чи нет?”, “Не люблю п’ятирічок (Жарт)”. Вістря гострого сатиричного пера не обминуло абсурду царського й червоного війська: “І тут революція”, “Діалектика”, “Невже”.

Розбіжність між уявленнями про власну персону й реаліями, часто властива амбітним творчим натурам, розкрита в гуморесці з іронічною назвою “Популярність”: молодий поет Павлуша Малоппийченко, їдучи до нареченої в Мерефу зі своєю дебютною книжкою, уважав себе відомим світові автором, і за ним, як йому здавалося, із захопленням стежили пасажирки. Виявилось, що вони прийняли його за контролера, тому поспіхом зійшли на одній зі станцій.

Для створення комічних ситуацій і характерів автор обирав прикметну деталь, вкладаючи в неї ситуативний і змістовий парадокс, як із газетою, що змусила персонажа потрапити в неадекватні побутові колізії: проїхати свою зупинку й не отримати решти за квиток (“Два дев’яносто”). Іноді опис звичайних фактів (вудлице, волосінь, гачок, поплавець, насадка, торба або кошук) виконує сюжетотворчу функцію, подаючи їх в аспекті одивнення (“Про вудку, рибку і взагалі”). Гуморист пародіював примітивні настанови риболовлі (“Деякі поради для початківців”, “Як досягти найкращих результатів, себто – як впіймати багато риби”) та мисливства з безглуздими наукоподібними іспитами: “Качка та її вплив на психологію мисливців-початківців, заєць і статистика нещасних випадків під час полювання, мисливська собака та її світогляд...”. Висміювання абсурдних “правил” властиве гуморесці “Оскуденіє”, означеній чітким членуванням тексту, стилізованою нумерацією, логічною послідовністю дій. Автор дотепно імітував інструкцію: “Увага, товариші! Як же стріляти зайців, щоб: 1) не обстріляти собі ноги або руки (труднощі наших часів добути протеза) і 2) не застрелити кого-небудь з товаришів (турботи по влаштуванню похорон, підготовка до надгробної промови, аліменти собаці забитого і т. д., і т. д.). Щоб позбавитися цих неприємностей, треба: а) визначити точно, під яким градусом північної довготи чи західної широти сидить або лежить заєць, б) під яким градусом (не горілчанам, звичайно) стоїте ви”.

За спостереженням С. Ленської, “порушення причинно-наслідкових зв’язків (пункти 1 й 2 першого абзацу) моделюють гумористичний простір твору”. Надмірна закомплексованість ентеерівським прогресизмом стала основою

гумористичного етюд “Ну й часи...”, де в комічній формі трактована технологія встановлення батьківства за ДНК з волосини, унаслідок чого чимало чоловіків, аби уникнути виплати аліментів, позбавили себе не лише борід і вусів, а й шевелюру.

Ситуація непорозумінь властива гуморескам “На ниві культурній”, “Незамінимий”, “Оздоровлення апарату”. Сюжетні колізії виникають із побутових невідповідностей, що завершуються або сваркою сусідів через домашніх тварин (“М’який характер”), або бійкою за гарну жінку (“Пивна історія”). Іноді герої знаходять несподіваний вихід зі “скрутних” ситуацій. Один із них – Микола Карпович – рятує від провалу п’єсу, яка мала бути скасованою через травму актриси, оголошуючи обуреним глядачам, що на роздягальню напали бандити (“Підхід”). Неочікуваний фінал і в гуморесці “Досягнення”: начальника червоно-попівської міліції обікрали під час його лекції про “успішну” боротьбу зі злочинністю.

В. Чечвянський урізноманітнював гуморески завдяки жанровим можливостям етюдів, зарисовок, послань. Гумореска “Ювілейне листування” (1929) з підзаголовком “Листи, що пише публіка на свята” містить три епістолярні зразки: підлабузницький “Лист діловода до директора тресту”; епістола “Від Коровченка до Биченка”, зведена до банальних пропозицій та їх виконань (“Єсть дві пляшки хлібного і дюжина “Нової Баварії”. Не прийдеш – вип’ю сам”); лист до дівчини безнадійно закоханого персонажа, ім’я та прізвище якого наділені оксюморонним значенням. Цей останній лист переповнений погрозами, що їх закоханий, безперечно, не виконає: “А не прийдете, або кинусь під трамвай, або піду слухать доклад про міжнародне становище. Ваш до крематорія Май Закаблучка”. Звертався прозаїк і до безсторонніх начерків, приховуючи власний погляд на зображене явище (“Дачні мученики”). Використовував гуморист і можливості пародій. Скажімо, добродушно насміхався з особливостей стилістичної манери Остапа Вишні (“Диб-диб на село!”), прийомів зображення Костя Котка (“Про читачів”), обігравав слово “вода” як натяк на порожню балаканину в доробку Юхима Гедзя (“Вода”), уводив фабулу з безглуздим учинком кози, відсилаючи до твору Антоші Ко (“Небезпека”). Пародист удався до сатиричного “просвічування” образів Федька Гуски й Гаврила Ратиці – персонажів циклу гуморесок Юрія Вухналя (“Федька Гуска письменник”), епатування футуристських віршових мотивів Олафа Кракена (псевдонім Є. Кандєєва, “Перспективонька”): “Ех, / Е (7+17) Х!! / §§§§... Я страждав / Ав! / Ав! / Ав-ав!”.

В. Чечвянський ніколи не грішив ненормативною лексикою, іноді забарвлював мовлення персонажів суржиком (навіть авторське мовлення) передусім у ранній період творчості, коли вживав неоковирні макаронізми, що свідчили про низький інтелект того чи того героя: “В міне муж не знаїть, сколькі йому лет”. У словнику гуморесок траплялося чимало слів-покручів (юринда, антанабиль індіхвиренція, кіньмитограф, знізойдїть з подножки, дебрьот-кредьот тощо), серед яких траплялися точні неологізовані лексеми на кшталт “бюрокрада”. Доцільними в дусі одивнення були стилізації наукових дефініцій, застосовані до побутових речей і явищ: “Базар – це місце, де ваша мама заковує продукти, лісом називається загальне зібрання дерев, лугом – пленум трави й сіна, а полем – житлоплоща майбутніх французьких булок <...>” (“Деякі поради для початківців”). Цілком доречним сприймався міський жаргон (підлататися, тобто пожититися, жлоб, бузотьор), як і апеляція до слобожанських колоритних діалектизмів (закусюю, злазю, сердюся тощо), фольклору, наприклад, до зачину казки: “Жив собі та був собі – і не десь там за морями-лісами, а в нашій же таки республіці – молодий Ваня” (“Універсальність”). Називаючи

своїх персонажів типовими прізвищами-прізвицьками (Брехенчук, Ідіотенко, Шушукало та ін.), В. Чечвянський спирався на традицію української прози, запроваджену Г. Квіткою-Основ'яненком.

Деякі гуморески В. Чечвянського, побудовані на міжродовій основі, зумовлювали появу синтетичних епічно-драматичних творів із гротеску, як-от "Хитрий лікар: Жарт на одну дію". Підзаголовок уточнює сенс гумористично-сатиричного дискурсу в невеликому за обсягом творі, що на його початку за аналогією з комедійним жанром наведено список дійових осіб (Лікар і Симулянт); у тексті збережено атрибути драматичного твору (визначення місця дії, зображення інтер'єру, репліки персонажів, застосування ремарок, діалогічність будови). У творі висміяна спроба Симулянта отримати "ослободженіє" від роботи. Для досягнення своєї мети герой вигадує безліч симптомів, скаржиться на те, що в його "грудях... мо, апендицит, мо, шкарлятина", згадує, що "позаторік у Феньки на дискусіях три зуби вибили", нарікає, що "язик болить. <...> Приміром, хочу хороше слово сказати, а вискакує матюк. Ревматизм, чи що?", жаліється на "руки слабі. Насилу чергу розштовхав, поки до тебе добрався", посилається на "катар дванадцятиверстної кишки": "<...> я тільки прощупаю вашу сліпу кишку. – Вже й кишка осліпла. Повний прорив на організмі!". Рішення лікаря відрізати "дванадцятиверстну кишку трохи, верст на п'ять" спонукало "недужого" накивати п'ятами.

Гуморист активізував усі структурні елементи гуморесок включно з епіграфами. У гуморесці "І тут революція" використано цитату з видання "Известия ЦИКа", яке взяли в дужки: "Щоб підвищити музичність серед червоноармійців, в Ленінграді організують хорові інструкторські курси". Вона стала частиною гротескної картини світу, сприяла моделюванню сатиричного або навіть трагічного "модусу художності" (В. Тюпа). Аналогічну роль виконує присвята в гуморесці "На ниві культурній: "Жінці, що в одному із клубів м. Запоріжжя одночасно виконує обов'язки бібліотекаря, діловода, касира і буфетника, – присвячує ці рядки автор". Ідеться про зауважену автором вимушену поліфункціональність жінки, що стала поштовхом до написання твору.

Найчастіше твори гумориста з'являлися на побутовій основі. Автор умів бачити справжню суть подій, як у поведінці критикана Корнія Івановича, котрий поступився в трамваї місцем жінці з дитиною, бо йому треба було виходити на своїй зупинці ("Лицарі"); курортників, які презентують себе життєрадісними індивідами, але приховують поодинокі реалії, наприклад, що вони стали жертвами переїдання, тому видаються кумедними: "Але не вірте їм. Усе це – фікція, обман. Усе це – про людське око" ("Нещасні"). Іноді в доробку письменника з'являлися афабульні гуморески-вираження, схожі на стенографічно фіксовані імпресії-репліки полілога мовноколоритних ярмарчан – покупців, продавців, жебраків, гадалок, злодіїв та інших ("Ярмарок у Полтаві").

За спостереженням Ю. Бурляя, у гуморесках В. Чечвянського з'явилися ознаки скепсису ("Формаліст", "Цар і Петро" тощо). Наприклад, у схожих за настроєм творах "Думки ні до чого", "Падав сніг" автор у передноворічних роздумах не приховує "еклезіастівського" суму від того, що світ лишається незмінним, попри боротьбу з пияцтвом, бюрократизмом, хабарництвом. Сумнів із приводу соціального прогресу поглибився відчуттям байдужості суспільства до конкретної людини, зокрема талановитої. Відчуження захопило й письменство, що пізнав В. Чечвянський на собі. Про це свідчить його віршовий "Відкритий лист", написаний із приводу упорядників виставки "Українська художня література за XV років" при Інституті Тараса Шевченка в Харкові.

“– Чому на виставці нема / Мене? Чечвянського такого?”, – з подивом та обуренням питав гуморист – автор багатьох книжок. Він, будучи самокритичним, добре знав своє скромне місце в літературі, про що йшлося в гуморесці “Крапка”. Письменник кепкував зі свого псевдоніма, з малоформатних творів, з добродушним сміхом ставився до письменницького оточення, сподівався на порозуміння із читачем, який міг натрапити на рецептивні перешкоди: “Читає читач невелику річ і тільки-но налагодиться ляяти, а тут раптом – крапка. І не встигне читач вилаяти, крапка завжди виручає. Ставлю її благодітельницю”.

МАРКО ВОРОНИЙ

Марко Вороний (18 березня 1904 р. – 3 листопада 1937 р.) – син Миколи Вороного. Псевдонім Антіох, за прізвищем матері Віри Вербицької-Антіох, дочки поета М. Вербицького. Народився в Чернігові. Автор збірки “Форвард” (1932) та низки віршових книжок для дітей “Будівники”, “Коники”, “Носоріг”, “Ставок”, що з’явилися 1930 р. Перекладач.

Збірка “Форвард”, видана за порадою М. Рильського й М. Бажана, складається із “Чотирьох зошитів віршів”, власне розділів “Наш форвард – молодість”, “Салавей”, “Два поля”, “Старі вірші”. Хоч би як поет намагався дати власну, суголосну “пролетлітературі”, відповідь на соціальне замовлення, офіційна критика її не прийняла. М. Шеремет у статті “Створимо бойову більшовицьку лірику” (“Літературна газета”. – 1932. – 23 березня) назвав М. Вороного “типово буржуазним поетом”, для якого “класова боротьба не що інше, як гра в футбол”. Попри те вірші молодого автора подобалися його сучасникам, а деякі з них, покладені на музику, увійшли до складу радянської “класики”, хоча ім’я автора було викреслено з літератури. Наприклад, вірш на мотив давньої німецької матроської пісні “Родились ми робити з казки дійсність...”, “привласнений” П. Германом та Ю. Хайтом, уважався гімном сталінських авіаторів. Аналогічно “фізкультурна шутейна” “Щоб до старості ти був наче змолоду...” в російському “перетрактванні” В. Лебедева-Кумача стала піснею з кінофільму “Воротар”.

М. Вороний відтворював більшовицьку семантику протиставлень, що передбачала неприйняття іншого, який перебуває на протилежній частині півкулі, отже “буржуазного”: “До мене // догори ногами / Живе він, // що його мета / Мене заперечує // до скорупул, // до грана” (“Розмова з антиподом”). Хоч би хто був, його існування перешкоджає “молодому ударнику Жовтня”. Світ зі свавільно викресленим великим пластом культури постає однобоким, неповноцінним, дарма що в ньому “Крізь бій, / крізь роботу, / крізь пісню / Встає // соціалізм, / Будівля // легка й прямовисна”. Ця споруда позбавлена онтологічного сенсу, бо ведена на конфронтації.

